

ДИТЯЧИЙ РУХ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ (20-ті рр. ХХ ст.)

Моральне і культурне оновлення суспільства, політичні і економічні перетворення зумовлюють процес духовного відродження, викликають потребу у вдосконаленні всіх ланок життя, особливо навчання та виховання молоді, її соціальної адаптації. Це створює, по суті, нові соціально-педагогічні умови роботи тих соціальних інститутів, що займаються підготовкою молоді до життя, ефективності її соціалізації [5, с. 222]. Серед інших в означеному контексті заслуговує на увагу таке соціально-педагогічне явище як дитячий рух – об'єктивна соціально-педагогічна реальність, специфічне середовище соціального виховання, інститут громадянського становлення юної особистості [6, с. 62].

На сьогодні дитячий рух є предметом дослідження таких наукових галузей, як історія, соціологія, психологія, педагогіка. Так, у працях Л. Алієвої, М. Басова, М. Богуславського, А. Волохова, А. Кирпичника, Е. Мальцевої, І. Руденко, О. Титової, Т. Трухачової та ін. висвітлено історію розвитку науки про дитячий рух. Дослідження О. Бондар, С. Дибби, Ю. Жданович, Я. Луцького, П. Мартин, В. Окаринського, Н. Онищенко, Р. Охрімчук, Ю. Поліщук, Б. Савчук, М. Сидоренко, О. Сич, С. Харченка, М. Чепіль, Л. Ярової та ін. присвячені різним аспектам діяльності сучасних дитячих та молодіжних організацій в Україні.

Становлення й розвиток соціального виховання в Україні у 20-х роках ХХ століття стає предметом історико-педагогічних досліджень уже з кінця 20-х років (Г.Ф. Гринько, О.Г. Дзевєрін, Я.П. Ряппо, М.О. Скрипник). У публікаціях цього періоду роз'яснювались принципи соціальної політики держави, розглядався практичний досвід соціального виховання підростаючих поколінь, наводилися досягнення в цій галузі [13, с. 4]

Деякі аспекти розвитку соціального виховання в досліджуваній період було висвітлено в історико-педагогічних працях 90-х років ХХ – початку ХХІ століття (А.С. Аблятипов, П.І. Дроб'язко, Л.М. Дуднік, Л.Ю. Ковальчук, В.І. Костів, В.С. Курило, О.О. Любар, А.А. Медвідь, М.Г. Стельмахович, Б.М. Ступарик, О.В. Сухомлинська, Д.П. Федоренко та ін.) [13, с. 5]

Проте, як свідчить аналіз наукових джерел, на сьогодні відсутнє цілісне дослідження з даної проблеми.

Мета статті – здійснити аналіз дитячого руху як фактора соціального виховання в Україні у 20-х роках ХХ століття.

Дитячий рух – специфічний соціокультурний феномен, який на різних етапах становлення та розвитку накопичив унікальний досвід, переосмислення якого з позицій сучасної теорії виховання, обґрунтування педагогічної концепції діяльності сучасних дитячих громадських структур у системі соціального виховання підростаючого покоління в нових соціокультурних умовах – основне завдання історико-педагогічного дослідження [6, с. 62].

Як зазначає Т. В. Трухачова, дитячий рух – це система, основними елементами якої виступають люди – дорослі і діти, які добровільно об'єднались в організації, асоціації, союзи чи інші види формувань для досягнень визначених цілей і які знаходяться у відповідних зв'язках один з одним [2, с. 59].

На думку Л. В. Алієвої, дитячий рух – це об'єктивний прояв закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людського суспільства; розвиток взаємовідносин дитинства і дорослого суспільства; результат конкретно-історичного розвитку держави; суб'єктивна соціальна реальність суспільного устрою, в якій відобразилося «найбільш прогресивна суспільно-політична самодіяльність підростаючого покоління»; новий засіб соціального виховання; специфічна виховна система; середовище становлення і розвитку особистості підлітка [2, с. 60].

Поняття «дитячий рух» можна характеризувати як соціально-об'єктивне явище – специфічний об'єкт наукового пізнання; конкретно-історичну, соціальну реальність, виражаючи роль дитинства в середовищі; його взаємовідносини з середовищем дорослих; інституційну, соціально-психологічну, педагогічну реальність – суб'єкт виховання; сукупність різноманітних структур дитячого руху – об'єднань, організацій, клубів, союзів, об'єктів педагогіки (теорії і методики виховання) [2, с. 61].

Поняття «дитячий рух» зародилося у 10-х – 20-х роках ХХ ст. – в час зародження педагогіки дитячого руху – самостійної галузі знання, що вивчає сутність, закономірності, специфічні риси процесу виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Її об'єктом є дитячий рух як специфічна форма виховання, предметом – процес виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Це самостійна галузь педагогіки, наукове знання, об'єктом пізнання якого є рух як форма вияву соціальної активності дитинства, специфічний суб'єкт виховання підростаючого покоління [2, с. 203].

Як показав аналіз різних підходів до визначення поняття «дитячий рух», переважна більшість авторів розглядають досліджуваний феномен як соціально-педагогічне явище, зокрема як фактор соціального виховання.

У 20-х роках ХХ століття соціальне виховання розглядалося як всебічна й загальна організацію дітвори: «Для суспільства, суспільство, через суспільство...», «Для колектива, колективним методом, через колектив...» [4, с. 6].

У «Пораднику з соціального виховання» (1924) зазначалося, що метою соціального виховання було виховання громадян УССР, проїнятий усвідомленням своєю солідарністю з трудящими масами ССРСР і всього світу, здатних активно боротися за диктатуру пролетаріату, як перехідний етап до комунізму [10, с. 45].

Сучасні дослідники, такі як Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебнік розглядають соціальне виховання як систему заходів, спрямованих на

оволодіння й засвоєння дітьми та молоддю загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування у них стійких ціннісних орієнтацій і адекватної соціально направленої поведінки [5, 25].

Потреба в становленні та розвитку системи соціального виховання була спричинена рядом об'єктивних та суб'єктивних чинників. Нечувана імперіалістична світова війна, потім жорстока громадянська війна і голод забрали мільйони батьків. Радянська держава повинна була доглянути дітей безпритульних, або напівсиріт, що теж потребували опіки з боку держави.

Радянська система освіти не могла обмежуватися лише школою, що приймала дитину на 3-4 години на добу. Поставало питання про цілковите охоплення і організацію дитинства, тобто не лише про школу, а й про соціальне виховання дитинства в якнайширшому розумінні слова.

Це масове соціальне явище ще більше загострило проблему соціального виховання й поставило перед радянською державою завдання практично й широко розв'язати її. Внаслідок таких завдань 1920 року Наркомос України видає «Декларацію про соціальне виховання дітей» [3, с. 26].

Основне завдання Декларації полягало у тому, щоб зламавши стару конструкцію, перетворити всі роз'єднанні типи дитячих установ (садки, притули, школи) в єдину динамічну систему соціального виховання орієнтуючись на дитячий будинок, як на основну організаційну форму [9, с. 12].

Дитяче питання на Україні постало відразу ж не як шкільне питання, а як питання – організувати все дитяче населення у формі соціального виховання, забезпечення й охорони. В той час, як у Наркомоса РСФРР центральне місце мала єдина трудова школа, на Україні за перше завдання в соціальному вихованні й за ідеальну форму проголошувався дитячий будинок [11, с. 5]. Мотивувалося це тим, що слід було рятувати безпритульних дітей від загибелі, і тим, що індивідуалістична за своєю природою сім'я ніколи не дасть дітям справжнього колективістського, тобто

комуністичного виховання. Тодішній нарком освіти Г. Гринько так роз'яснював сутність соціального виховання: «Соціальне виховання в розвинутому вигляді є всезагальна організація дитинства, створення колективного життя всього дитячого населення. Це не вихідна точка, а кінцева мета розвитку соціального виховання. Це передбачає повне усунення розпорошеності дітей між індивідуалістичними сім'ями, що вочевидь неможливе без організації соціалістичного господарства та зміни всього устрою життя» [8, с. 155].

«Декларація про соціальне виховання дітей» виходила з глибокої кризи родини, з нечуваного зросту безпритульності та бездоглядності дітей, в умовах величезної ваги соціального перевороту і намагалася розв'язати всю суму обов'язків держави перед дитинством [3, с. 26].

Держава брала на себе обов'язок охорони, навчання, виховання й організації дітей. Вся система соціального виховання оформлювалася, залежно від стану тих чи інших груп дітей, в таку низку установ і організацій:

1. Майданчики різних типів. Це літні організації, що об'єднували значну масу дітей свого району.
2. Дитячий садок-школа (школа-клуб) неповного дня. Ці установи існували для дітей індивідуалістичних родин і були постійними установами для систематичного громадянського виховання дітей.
3. Денний дитячий садок, дитячий будинок, школа цілого дня – це установи соціального виховання для дітей, які не були забезпечені доглядом родини (напівсироти, діти, батьки яких, працюють на підприємстві тощо).
4. Дитячий будинок, дитяче містечко, комуна, колонія. Ці установи охоплювали дітей, які зовсім випали з родини – сироти, діти, покинуті батьками, тобто охоплювали найбеззахиснішу частину дитинства.

Крім вищеназваних типів установ, для здійснення соціального виховання існувала ціла низка організацій охорони дитинства: колектори, розподільники, інститут братів і сестер соціальної допомоги, патронат,

юридичний захист дітей та різні громадські організації тощо. Завершувалася система соціального виховання організацією, що нею було пронизано життя всіх зазначених вище установ і організацій – це комуністичний дитячий рух, що найповніше охоплював і реалізував соціальне виховання дітей. Під проводом комсомолу, дитячий рух, через організації юних ленінців (ЮЛ) і жовтенят, найширше і по-ленінськи здійснював соціальне виховання дитячого населення, ставив своїм завданням дійсну й цілковиту організацію дітей, як піонерів комуністичного будівництва [3, с. 28–29].

Система народної освіти, створювалася згідно з теоретичними розробками Наркомосу УРСР, складалася з двох частин – закладів соціального виховання та профшкіл, до яких додавалися установи освіти для дорослих у формі політосвіти. Така система будувалася без ретельної попередньої підготовки, а отже не уникла певних помилок. Вже у другій половині 20-тих років спостерігається поступовий відхід керівників Наркомосу від курсу винятково на дитячий будинок (у галузі соціального виховання), певна переорієнтація їх на школу, проте школу у розумінні «соцвихівському», тобто як заклад, який не лише навчає дитину, але й виховує її, бере на себе обов'язки щодо організації побуту й дозвілля своїх вихованців [8, с. 169].

Якщо «ухил на дитячий будинок» був перебільшенням і школа набула домінантного значення, то все ж основний підхід до соціального виховання, як до загальної організації дитинства, виявився правильний. Внаслідок цього, за основний фактор соціального виховання став дитячий комуністичний рух, що стихійно зростав. Він охоплював й дитячу шкільну організацію цілком, реорганізуючи нерухомість, формалізм і авторитарність школи та ув'язуючись у єдиному процесі виховання й навчання [11, с. 5].

І. Соколянський, у своїх працях, підкреслював визначальну роль дитячого комуністичного руху в житті дитини, необхідність злиття діяльності школи з дитячим рухом. «Не дитячий рух організовується на засадах соціального виховання, а, навпаки, соціальне виховання будується на

засадах дитячого руху, – стверджував він. – Дитячий рух є основне, на чому ми тільки й можемо розв'язати проблему соціального виховання. Дитячий рух є те джерело, з якого тільки й може постати нова, наукова педагогіка» (1925) [8, с. 284].

З 1921 й до 1928 року Народний комісаріат освіти щорічно видавав спеціальні «Порадники соціального виховання», де вміщувалися директивні матеріали про школу й виховання в Україні, положення й статuti окремих дитячих установ, програмні матеріали тощо. «Порадник» був і головним джерелом, звідки учительство брало настанови щодо застосування комплексного навчання [8, с. 185].

Так, у «Пораднику» (1924) зазначалось, що комплексні програми в школі повинні спиратися на дитячий рух як основу соціального виховання. Тому вчителі шукали методологічного забезпечення навчально-виховної роботи в цьому напрямі, але «Порадник», «викинувши гасло орієнтації на дитячий комуністичний рух, не розкривав, у чому ж повинна полягати ця орієнтація. Вчителі почали включати питання структури та методи роботи політичних організацій до дидактичного матеріалу комплексів. «Порадник» орієнтував на те, що ідеї дитячого комуністичного руху повинні пронизувати весь навчально-виховний процес у школі: «Орієнтацію на дитячий комуністичний рух треба було шукати в організації педагогічного процесу, в організації впливу на дитячий шкільний колектив таких подразників, що в сумі своїй викличуть певну реакцію, певний рефлекс, поведінку, яка наблизатиметься до норми поведінки юнаків-ленінців» [8, с. 187].

Дитячий комуністичний рух встановлював безпосередній вплив на дітей пролетарського суспільства. Життя школи пристосовували до вимог дитячої комуністичної організації, а програму – до виробничих завдань радянської країни. У дитячих установах різних типів штучно створювалося соціальне оточення, просякнуте комуністичними ідеями, лозунгами та вимогами з тим, щоб діти засвоювали змалку суть цих вимог і вчилися їх виконувати. Впроваджувалася комплексна система навчання з її основною

рисую – вивченням навколишнього трудового життя як цілого комплексу діалектичних явищ, пристосування школи на селі до вимог сільського господарства, а в місті – до вимог підготовки майбутніх учасників промислового процесу [1, с. 101].

Така організація школи призвела до того, що в дитячих установах педагогіка перетворилася із науки з найкращими способами виховання особистості в науку про організацію дитинства – в педагогіку колективу. Радянськими педагогами таке становище розглядалося як позитивне явище, яке свідчило про реалізацію наукової марксистської педагогіки, яка готувала з молодого покоління класових борців [1, с. 101].

Піонерський рух зростав і поширювався на всю масу дитячого населення, одночасно охоплював як шкільне життя, так і суспільно-трудове. Також завданням дитячого руху було проникнути в сім'ю з метою перевиховання батьків, старшого покоління її членів. Під керівництвом комсомолу, партії юні піонери ставали творцями нової школи та нової родини.

Соціальне виховання дітей в концепції дитячих будинків виявилось неефективним. Тому школа залишалася основною виховною інституцією, але її підвалиною став дитячий комуністичний рух, який вносив у її життя політичні процеси, що відбувалися у суспільстві [1, с. 132].

В системі соціального виховання УРСР дитячий рух займав центральне місце, як єдиний фактор соціального виховання, його основа і зміст, як єдиний засіб комуністичного виховання дітей на основі активної участі дитинства в суспільно-політичному і трудовому житті, як процес залучення дитинства до тих подій, які виникали на фоні класової боротьби [10, с. 9].

Суспільне керівництво комуністичним дитячим рухом належало комуністичній партії. Але вона здійснювала це керівництво через К. С. М. У., при обов'язковій участі працівників соціального виховання.

Велику роль у створенні нової людини більшовики відводили комуністичному дитячому рухові, який, на їх думку, мав охопити все дитяче і

молодіжне населення СРСР і стати тією силою, яка прискореним темпом перетворить усю країну в комуністичний майданчик. Матеріали про стан та організацію загального навчання і комуністичного дитячого руху в Україні повідомляли: «Піонерський рух може і повинен відіграти величезну позитивну роль у перебудові школи, в охороні особистості дитини і здорового її розвитку» [1, с. 97].

Перші дитячі комуністичні групи в Україні виникли на початку 20-тих років ХХ століття при комсомольських осередках. В 1922 році їх почали називати групами юних спартаківців. За постановою 2-ї Всеросійської конференції РКСМ (19 травня 1922 р.) в країні створена єдина комуністична організація дітей. В липні 1922 році ЦК КСМУ ухвалив статут нової організації піонерів України. В січні 1923 року при ЦК КСМУ створено Центральне бюро комуністичного дитячого руху (ЦБ КДД). В 1924 році дитячі комуністичні групи юних спартаківців перейменували в дитячі комуністичні групи юних піонерів імені В. І. Леніна – «юні ленінці» [12, с. 155–156].

Як показав аналіз джерел дослідження, на етапі становлення дитячий рух в Україні пройшов зміни від перших спартаківських осередків до дитячих комуністичних груп юних піонерів.

Отже, на офіційному рівні формою комуністичного дитячого руху було визнано комуністичні дитячі групи юних піонерів імені В. І. Леніна – «юних ленінців». Згідно системи соціального виховання УССР, колективи Ю. Л. являлися тими «ідеальними» нормальними дитячими колективами, на яких орієнтувалася вся маса дитинства: норми поведінки всього дитинства встановлювалися колективами Ю. Л. [10, с. 9].

Партія проголосила, що піонерська організація як основна форма дитячого руху стала важливою ланкою в системі соціального виховання. У контексті означеного розпочалася теоретико-методологічна розробка основ дитячого комуністичного руху [7, с. 62– 63].

Відомий російський педагог, організатор та теоретик дитячого руху Н. К. Крупська, яка стояла у витоків теорії дитячого комуністичного руху, головним засобом формування особистості юних борців за перетворення навколишнього життя вважала суспільно значиму діяльність [7, с. 63]. Однак зміст піонерської роботи, на її думку, не повинен обмежуватися суспільно корисною працею – він має бути спрямований і на розвиток особистості. Інший теоретик дитячого руху Ф. Ф. Корольов також стверджував, що «піонерський рух¹ не може обмежувати зміст своєї роботи тільки суспільною працею. Піонерський рух зобов'язаний підвищувати політичний, культурний рівень дітей, виховувати всебічно розвиненого будівника соціалізму» [7, с. 63].

Піонерська організація виконувала головну вимогу партії – виховати юних борців за перетворення навколишнього життя. Піонерська організація, завдяки детально розробленій методиці, цільовою установкою якої проголошувалось виховання нової людини – комуніста, швидко переводила дитину із світу природи, світу дитинства в соціальне життя. Цьому сприяли принципи, на яких будувалась дана методика: колективізм, суспільно корисна спрямованість всієї роботи, самодисципліна і т. д. [7, с. 63–64].

Отже, дитячий рух у 20-х роках ХХ століття став фундаментом усього соціального виховання. Він найповніше і по-ленінські реалізовував соціальне виховання дитинства. Дитячий рух, через організації юних ленинців (ЮЛ) і жовтенят, охоплював і дитячі будинки, і дитячу шкільну організацію, тобто поширювався на всі установи соціального виховання, де перебували діти.

Подальшого дослідження потребує висвітлення даного питання в педагогічній періодиці України у 20-х рр. ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Т. Д. Освітня політика в Україні 20-тих – початку 30-тих років ХХ ст. : Монографія. – К.: «МП Леся», 2011. – 232 с.

¹ Для означення понять «дитячий рух» ми використовуємо дефініції на позначення цього поняття, які використовувалися в той час, зокрема: «дитячий рух», «дитячий комуністичний рух», «піонерський рух», «піонерська організація», «дитяча комуністична організація» та інші.

2. Детское движение. Словарь-справочник. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
3. Зільберштейн А., Ястржембський В. Система народної освіти / А. Зільберштейн, В. Ястржембський, 1929. – 191 с.
4. Кириченко С. Що таке соціальне виховання // Друг дітей. – 1925. – № 5. – С. 6–8
5. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота: Навчальний посібник // Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебнік. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
6. Коляда Н. М. Журнал «Дитячий рух» (1925-1934) – центр теорії та практики дитячого руху в Україні / Н. М. Коляда // Рідна школа. – 2009. – № 5–6. – С. 62–66
7. Литвак Р. А. Социализация личности ребенка в деятельности детских общественных объединений. – Челябинск: ЧГПУ, ДПиШ им. Н. К. Крупской, 2000. – 168 с.
8. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: Навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін.: за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
9. Порадник по соціальному вихованню дітей / упорядкував ценсоцвих наркомосвіти УСРР. – Харків, 1921. – 134 с.
10. Руководство по социальному воспитанию. – Государственное издательство Украины. – 1924. – 311 с.
11. Ряппо Я. Система народної освіти на Україні / Я. Ряппо. – Харків : Державне видавництво України, 1926. – 242 с.
12. Украинская Советская Социалистическая Республика. Энциклопедический справочник. – К. : Главная редакция Украинской Советской энциклопедии, 1987. – 508 с.

13. Цибулько Л. Г. Соціальне виховання у вітчизняній педагогічній теорії та практиці 20-30-х років ХХ століття : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. Г. Цибулько. – Слов'янськ, 2005. – 185 с.

У статті здійснено аналіз дитячого руху як фактора соціального виховання. На основі аналізу різних підходів до визначення понять «дитячий рух», «соціальне виховання» автором визначено особливості системи соціального виховання в Україні у 20-х роках ХХ ст. та розкрито роль дитячого руху, що через організації юних ленинців і жовтеният він поширювався на всі установи соціального виховання дітей.

Ключові слова: дитячий рух, виховання, соціальне виховання.

В статье осуществлен анализ детского движения как фактора социального воспитания. На основе анализа различных подходов к определению понятий «детское движение», «социальное воспитание» автором определены особенности системы социального воспитания в Украине в 20-х годах ХХ в. и раскрыта роль детского движения, что через организации юных ленинцев и октябрят он распространялся на все учреждения социального воспитания детей.

Ключевые слова: детский движение, воспитание, социальное воспитание.

The article is devoted to the analysis of the children's movement as a factor of social education. On the basis of analysis of different approaches to defining the notion «children's movement», «social education» the author of the identified features of the system of social education in Ukraine in the 20-ies of the twentieth century, and disclosed the role of the children's movement, that through the organization of the young Leninists and October it has been distributed to all the institutions of social care of children.

Key words: children's movement, education, social education.